

Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu

Wydział Rzeźby

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Tomasza Swobody pt. „ANIMAL SPACE. Problematyka przestrzeni mieszkalnych dzikich zwierząt na podstawie ogrodów zoologicznych” opracowana w związku z postępowaniem w sprawie nadania stopnia doktora mgr Tomaszowi Swobodzie wszczętym w Akademii Sztuk Pięknych w Katowicach w dniu 18 grudnia 2020 roku w dziedzinie sztuki w dyscyplinie artystycznej: sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki.

Magister Tomasz Swoboda jest absolwentem Wydziału Rzeźby Akademii Sztuk Pięknych im. Eugeniusza Gepperta we Wrocławiu (1995 – 1998) i uczestnikiem Stacjonarnych, Środowiskowych Studiów Doktoranckich w Akademii Sztuk Pięknych w Katowicach (2018 – 2023).

Cała jego aktywność, wykształcenie i głębokie zainteresowanie problemami społecznymi otaczającego go świata stanowi potwierdzenie odpowiedzialności w dokonywaniu wyborów kształtujących dojrzałą osobowość artystyczną. Aktywność i charakter zainteresowań Tomasza Swobody potwierdza udział w licznych inicjatywach artystycznych, rezydencjach i warsztatach.

Tomasz Swoboda był współzałożycielem i kuratorem ważnej dla środowiska artystycznego Galerii Szarej w Cieszynie (2002-2004), był współzałożycielem The Underground Art Center w Clitheroe UK (2004-2005). Na wypracowanej przez niego idei oparty był międzynarodowy projekt artystyczny Incydenty w Cieszynie, Czeskim Cieszynie, Bielsku-Białej i Wakefield, UK (2005-2009).

W 2007 roku był rezydentem i wykładowcą na Wydziale Artystycznym Wrexham Glyndwr University, Wales, UK (2007).

Był koordynatorem artystycznym międzynarodowego projektu Lokomotywa prowadzonego przez Galerię Bielską BWA i Oslo Teknopol w Norwegii polegającym na szukaniu mechanizmów wsparcia rozwoju klastrów kultury.

Był kuratorem Targów Sztuki Sfera Sztuki, organizowanych przez Galerię Bielską BWA

w Bielsku-Białej i stypendystą projektu Artysta w Czasach Beznadziejności. Najnowszy wybór sztuki polskiej (2014) Galeria BWA we Wrocławiu.

Był współzałożycielem Galerii 12 w Cieszynie (2017) i Szkoły Sztuki i Myślenia w Cieszynie (2010-2022) gdzie prowadził zajęcia rysunku, fotografii, multimediiów oraz tworzenia obiektów 3D.

Był finalistą międzynarodowego konkursu fotograficznego Sony World Photography Awards (2018), finalistą międzynarodowego konkursu fotograficznego LensCulture Portrait Awards (2018), pomysłodawcą i prowadzącym międzynarodowy program rezydencji artystycznych we współpracy ze The Association of Icelandic Visual Artists (SIM) Islandia.

Część teoretyczna pracy doktorskiej Tomasza Swobody dotyczy transformacji przestrzeni traktowanej jako narzędzie uzależnienia i ograniczania wolności. Z drugiej strony polem badania jest przestrzeń traktowana jako strefa bezpieczeństwa antagonistycznych bytów usytuowanych po obu stronach granicy. Mur, druty, balustrada stają się elementami porządkującymi przestrzeń, kreując miejsca skupienia wielopoziomowych, nakładających się na siebie problemów.

Projekt badawczy dotyczy przestrzeni mieszkalnych stworzonych przez człowieka dla dzikich zwierząt, w gruncie rzeczy spotykamy się z krytyczną analizą istnienia ogrodów zoologicznych i zasadniczym pytaniem o sens ich funkcjonowania w formie którą człowiek wypracował na początku XXI wieku. Obrońcy powołują się na funkcje ochronne, bywa że ogród zoologiczny stanowi ostatnią szansę uratowania a nawet odtworzenia wymierającego gatunku. Ceną ochrony jest często brutalne wyłączenie zwierzęcia z jego naturalnego środowiska z wszelkimi konsekwencjami.

Swoboda stara się osadzić proponowany przez siebie problem w kontekście filozofii, religii i antropologii kultury. Skupiony na sytuacji zwierzęcia uzależnionego od arbitralnej decyzji człowieka, doktorant mówi przede wszystkim o nas, o naszym braku empatii i decyzjach za którymi stoi poczucie siły i cywilizacyjnej przewagi. Projekt badawczy Swobody uzmysławia nam rezultat, również na poziomie mentalnym, odejścia od myślenia charakterystycznego dla epoki antropocentryzmu na korzyść próby zrozumienia charakteru i potrzeb zwierzęcia.

Praca Swobody nie skupia się jedynie na ekologii czy procesach wychodzenia z antropocentryzmu. Sposób patrzenia na rzeczywistość podzielonych przestrzeni przywołuje zarówno polityczne jak i społeczne konteksty.

W czasach podziału Europy na polityczne i ekonomiczne strefy wpływów, został stworzony gwarantujący stabilność polityczną, system opresyjnych, często nieprzekraczalnych granic, powstało wówczas pojęcie ziemi niczyjej jako granicznego buforu dzielącego dwie asymetryczne przestrzenie cywilizacyjne, kulturowe i ekonomiczne.

Obserwacja życia w strefie niczyjej stała się punktem wyjścia oryginalnego filmu dokumentalnego zrealizowanego w kooperacji polsko niemieckiej przez reżysera Bartosza Konopkę pt. *Królik po Berlińsku*. Jest to alegoryczna opowieść o dzikich królikach żyjących bezpiecznie w strefie śmierci muru berlińskiego w latach 1961 – 89.

Rodzi się pytanie o alegoryczny charakter pracy Tomasza Swobody. Czy ogród zoologiczny z jego skomplikowanym systemem podziału przestrzeni, charakterem bezpiecznych granic, logistyki etc. nie stanowi metafory wizji politycznego, asymetrycznego podziału Europy i świata. Swoboda wytycza granice podziału na linii krat i szyb pancernych oddzielających uwięzione w klatkach zwierzęta od obserwujących je ludzi, przypomina to punkty widokowe instalowane w Niemczech zachodnich przy granicy z NRD, umożliwiające obserwację życia w zniewolonej, uzależnionej od totalitarnej władzy części Niemiec. Oglądający nie mieli wątpliwości co do swojej bezdyskusyjnej przewagi w każdej sferze życia. Przyjmując ten tryb myślenia, traktuję pracę Swobody jako przejaw oporu przed krótkowzrocznym, egoistycznym pozycjonowaniem się człowieka wobec zwierzęcia i natury w ogóle. Konsekwencją tej krótkowzroczności jest również stosunek człowieka uprzywilejowanego ekonomicznie, militarnie i kulturowo do człowieka słabszego.

Rozprawa doktorska mgr Tomasza Swobody to obszerne ponad siedemdziesięciostronicowe opracowanie teoretycznych założeń, opisu działań i wyniku badań w profesjonalny sposób przeprowadzonych przez doktoranta. Praca składa się ze wstępu, ośmiu rozdziałów i streszczenia. Uzupełnia ją szczegółowo opracowana bibliografia i spis prac artystycznych. Rozdziały i części rozprawy zatytułowane są kolejno 1. WSTĘP, 2. ROZMOWA. Tom Swoboda w rozmowie z Agatą Ciastoń. 3. PIERWSZA KLATKA, 4. SPRZECIW OBRAZEM? Kilka przykładów na to jak współcześni artyści mówią o zwierzętach, 5. ODWRÓCONY SELEDYN, 6. LUDZKA

STRONA SZYBY, 7. GÓWNIANE SŁOŃCE MANGABY, 8. SEN. Wojna zmienno rasowych, 9. INWAZJE. Zamiast podsumowania, 10. STRESZCZENIE, 11. BIBLIOGRAFIA, 12. SPIS PRAC ARTYSTYCZNYCH. Mamy więc do czynienia z utworem spełniającym wszelkie wymogi pracy naukowej w sposób oryginalny i twórczy realizującym założenia i definiującym rezultaty badawcze.

Szczególnością pracy jest rozmowa z Agatą Ciastoń w dogłębny sposób opisująca naturalne mechanizmy prowadzące do podjęcia przez Swobodę problematyki, której zwieńczeniem jest rozprawa doktorska. Doktorant wraca do dzieciństwa i szczególnej przestrzeni historycznej i mentalnej jaką jest Górny Śląsk i tradycyjne związki rodzinne które budują określony stosunek do życia, przyrody, odmienności etc. Mamy do czynienia z poznaniem poprzez doświadczenie a nie bierne uczestnictwo w dyskusyjnym procederze poznawczym jakim jest ogród zoologiczny i jego zmieniające się funkcje i zadania. Swoboda jest Ślązakiem i jest wiarygodny nawiązując do górniczej, rodzinnej tradycji związanej z hodowlą gołębi, papug i potrzebą egzystencji blisko zwierzęcia. Autor zwraca uwagę na naturalną potrzebę ludzi przez wiele godzin odizolowanych od żywej natury w podziemnych chodnikach kopalni węgla kamiennego.

Zwracam uwagę na skuteczną kwerendę skutkującą wnikliwym rysem historycznym i wskazanie iluzji wolności w XX wiecznym ogrodzie zoologicznym, która może stanowić szeroką metaforę zniewolenia grup społecznych, mniejszości narodowych i całych narodów w imię społecznych utopii. Praca w dużej mierze skupia się na ogrodzie zoologicznym jako zjawisku przestrzennym, kulturowym, społecznym i psychologicznym. Filozofia ogrodu zoologicznego, zakładając postulat odejścia od antropocentryzmu i obsesji budowania barier, jest dziedziną, w której koncentrują się różne koncepcje, przez co w swoim charakterze jest z natury nieusystematyzowana co daje szansę jej nowatorskiego kształtowania z założeniem że ogród zoologiczny jest instytucją potrzebną. Dla dobra dyskusji można by się pokusić o zamianę pojęcia ogrodu zoologicznego na miasto z jego barierami i funkcją wynikającą również z ideologii i perspektyw rozwoju nakreślonych przez sprawujących władzę. Swoboda mówi o zwierzętach ale czytanie jego pracy może obejmować znacznie szerszy obszar obejmujący w zasadzie każdą dyscyplinę życia w której ingerencja człowieka ma fundamentalne skutki społeczne, ekonomiczne i polityczne.

W ciągu ostatnich lat artysta kontynuuje bardzo rozległy projekt badawczy *Animal Space* stanowiący dokument i krytyczną analizę przestrzeni zaprojektowanych przez człowieka dla egzystencji zwierząt. Obszarem badawczym jest głównie przestrzeń ogrodów zoologicznych. Zostają one przez Swobodę poddane krytycznej analizie, autor bada je stosując kryteria ekonomii przestrzeni, funkcji ochronnych, estetycznych i przede wszystkim kryteria etyczne. Projekt Swobody można odbierać na poziomie protestu wobec złego, nieetycznego traktowania zwierząt usprawiedliwanego potrzebami nauki czy zachowania gatunku. Jednak dość szybko zdajemy sobie sprawę że autor kieruje naszą uwagę ku problemom związanym z analogicznym losem człowieka marginalizowanego czy wręcz eliminowanego z życia społecznego. Znakiem wykluczenia bardzo często staje się granica, klatka, mur. Architektura dla zwierząt jest wypadkową naszej refleksji nad naszym rozumieniem natury i jej związków z człowiekiem. Mimo zmian świadomości w traktowaniu zwierząt ciągle nie możemy zmienić priorytetu z dominującego na współzależny. Swoboda stawia zasadnicze pytanie – czy istnieje klatka idealna tak jak choćby idea idealnego miasta czy idealnego więzienia.

Prace Tomasza Swobody stanowiące artystyczną część doktoratu to bogaty zestaw instalacji, rzeźb i fotografii układające się w klarowny, równoległy do tekstu dyskurs w którym ogród zoologiczny z jego charakterystyczną infrastrukturą staje się powodem do dyskusji o etycznym wymiarze działań człowieka wobec natury. Chciałbym w ocenie doktoratu Swobody zatrzymać się przy dwóch realizacjach *Skórasłonia* i *Heimat*. *Skórasłonia* to kluczowa dla rozprawy odpowiedź artysty na wstrząsający fakt, który miał miejsce w 1964 roku w londyńskim zoo. Miejszem dramatu były nowe, atrakcyjne architektonicznie pawilony dla słoń i nosorożców w formie inspirowanej kształtem sylwetki słońca. Ściany pokryto betonem o fakturze przypominającej skórę tego olbrzymiego ssaka. Swoboda pisze o słabości tej koncepcji obnażonej śmiercią słońca, której ciało można było usunąć dokonując sekcji na oczach innego zwierzęcia. Ten fakt uświadomił niemoc architektury jako narzędzia „etycznego” zniewolenia zwierzęcia. Praca *Skóra słońca* powstała w 2020 roku to dwuelementowa konstrukcja stalowa przypominająca element klatki na którą narzucono miękką materię kojarzącą się ze skórą słońca. Zestawienie dwóch fundamentalnych materii, zimnej i bezwzględnej stali i miękkiej poddającej się kształtowaniu, niemal biologicznej „skóry” słońca mówi wiele o relacjach człowiek – zwierzę. Swoboda w tej pracy nie nadużywa dosłownej dydaktyki czy perswazji bo w jego pracach chodzi o idee a nie ideologie.

Kolejnym projektem poszerzającym pole doświadczeń Tomasza Swobody jest praca *Heimat*, to model kopuły nieistniejącej już Nowej Synagogi zbudowanej w niemieckim Breslau w latach 1865 – 1872 wg projektu Edwina Opplera. Ta druga pod względem wielkości synagoga Austrii i Niemiec została doszczętnie spalona przez hitlerowców w czasie kryształowej nocy w listopadzie 1938 roku. Niewielki model został wykonany ze szczególnej materii jaką jest potłuczone szkło, niewielka skala obiektu nawiązuje do miniaturowych pamiątek przywożonych z podróży do Pizy czy Kolonii. *Heimat* to u Swobody ojczyzna osobna, nie przekraczająca granic prywatności. Pytanie dotyczy tożsamości społeczeństw pozbawionych oparcia w rujnowanej, ikonicznej architekturze czy dewastowanej bezpowrotnie naturze. Zestawiam je z pytaniem o tożsamość społeczną wobec architektury dla zwierząt która stała się przedmiotem krytycznych analiz Tomasza Swobody. Autor w sposób niezwykle obrazowy posługuje się językiem o czym świadczą choćby tytuły prac: *Sen. Wojna zmiennorasowych* czy *Gówniane słońce mangaby*. Informacje o aktywności doktoranta dopełnia spis jego dokonań z zakresu uczenia sztuki. Swoboda nie jest pracownikiem żadnej uczelni choć jego aktywność artystyczna i warsztatowa potwierdza przygotowanie i kompetencje do podjęcia pracy dydaktycznej na wyższej uczelni artystycznej. Potwierdzeniem tej opinii jest szereg działań warsztatowych podejmowanych przez doktoranta w Polsce i Wielkiej Brytanii. Wydaje się że interesują go w tej chwili syntetyczne strategie edukacyjne oparte o kilkudniowe warsztaty jako aneksy do festiwali sztuki i konferencji naukowo artystycznych.

KONKLUZJA

W mojej opinii mamy do czynienia z rezultatem badawczym dotyczącym niezwykle ważnej i oryginalnej koncepcji twórczej w obszarze dzieła i jego społecznej recepcji. Praca doktorska Tomasza Swobody stanowi efekt kompleksowego badania konkretnych miejsc precyzyjnie wytypowanych przez autora. Doktorant zwraca uwagę na miejsca które poza swoją materialnością tworzą przestrzenie emocjonalne dążące do wyartykułowania uniwersalnych metafor. Praca doktorska, poza jej formalnym kontekstem, zasługuje na szczególne zainteresowanie, wyróżnienie i w mojej opinii wysoką ocenę.

W konkluzji recenzji stwierdzam że działalność artystyczna i edukacyjna Tomasza Swobody oraz przedstawiona do recenzji praca *ANIMAL SPACE. Problematyka przestrzeni*

mieszkalnych dzikich zwierząt na podstawie ogrodów zoologicznych potwierdzają twórczy, oryginalny i obszerny dorobek artystyczny. Założenia teoretyczne pracy oraz ogólna wiedza teoretyczna gwarantują samodzielność i suwerenność, dając pewność że doktorant może prowadzić autorską działalność artystyczną i pedagogiczną. **Stwierdzam z całą odpowiedzialnością że praca doktorska mgr Tomasza Swobody spełnia wszelkie niezbędne wymogi określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tekst jedn. Dz. U. z 2023 roku, poz. 742)* i popieram wniosek o nadanie mgr Tomaszowi Swobodzie stopnia doktora w dziedzinie sztuki, w dyscyplinie artystycznej sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki.**

Prof. dr Janusz Baldyga

